

Viszályok a beretkei (bretkai) vasgyár körül*

DR. PETER CENGEL – PAVOL HORVÁTH

Bevezető

A beretkei vasgyárról 2007-ben közzeltük az első adatokat [1, 2]. Az üzem romjainak jelenléte a Murány patak áttörésében Beretkénél a szakemberek számára meglepetést okozott, mert a szlovák kohászattörténeti irodalom mindaddig nem tett róla semmiféle említést. Az első fényképek és levéltári adatok publikálása után [3, 4] jelen közleményünkben a vasgyár-tulajdonosok között keletkezett viszályokról teszünk említést. A felkutatott levéltári anyagok zöme többféle különálló irategyüttesből áll, főként latin, kisebb részben német és magyar nyelven. Az írásbeli adatok szerint a pereskedések 1773 és 1795 között folytak. Ezek a dokumentumok különböző adatokkal szolgálnak a vasgyárról, amelyeket még továbbiakkal bővítettünk.

A dokumentumok

A helyi nemesség és az üzemtulajdonosok, -bérlők közötti kapcsolatokat az [5] jellemzi. Az utóbbiak szabad munkaerő híján a földesúr jobbágyait dolgoztatták fizetség ellenében, amire szerződést kötöttek. Ehhez tudni kell, hogy ebben az időben a háborús-kodás miatt a gömöri településekben, mint általában máshol is, igen alacsony volt a lakosság száma. *Beretke* krónikájából meg-

---

* A 2008. október 17-én *Rudabányán* megrendezett *Bányászélet – kultúra – hagyomány II.* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

tudhatjuk a népesség pótlására betelepített új lakók nevét és származását. Többen a vasgyártásáról ismert *Hronec (Hörníc)* településről költöztek *Beretkére* a 18. században. A környékbeli erdőkben favágással foglalatoskodtak, meszet égettek, vasércet bányásztak és nyersvasat gyártottak belőle. A dokumentumok több vizsálról tanúskodnak: az erdők fosztogatásáról, a vasgyár körüli pereskedésekről és a kőfejtés miatti ellentétekről. Ezek a tényezők arra utalnak, hogy *Beretkére* a korabeli nyilvánosság gyakran odafigyelt, mint jelentékenyebb településre.

A vasgyárral kapcsolatos perben résztvevők neveit a dokumentumokból ismerjük. Az egyik oldalról *Pinka György*, az üzem bérlője vagy társtulajdonosa, másrészt pedig a földesúr, a *Beretki* (későbbiekben *Beretkei*) család és mások. Nyilvánvaló, hogy a bérlők a vállalkozás kezdetén eladósodtak. *Beretke* a 17. század második felében önkormányzattal és saját pecsétel rendelkezett. A községi pecsét ábrázolásai szerint bányászat és kohászat is folyt a térségben. Száz évvel később, a török hódítás és a kuruc küzdelmek után a település lassan újraéledt, bár lakosság száma nagyon csekély volt, és önkormányzattal sem rendelkezett. Az iratokat nemesi pecsétgyűrével hitelesítették. A nemességnek nagy volt a befolyása a gazdasági tevékenységre, így a vastermelésre is. Ehhez az időszakhoz kapcsolódnak a vasgyár körüli viszályok.

Az 1773-ból származó *Protocollum* [7] első mondataiban megtalálhatók az alapinformációk: Fenséges *Mesko Judit*, becses özvegy *Dodo Andrea* és *Fischer Simona* hosszadalmas pert folytatnak a rozsnói *Pinka György* és társai ellen, mert az urasági *Herénypusztán* létesített vasgyár, öntöde („*Ferrei Officina Liqvefactoria in Predio Hereny*”) megmentésére igyekeznek (saját hasznukra). A szövegből egyértelműen meghatározható a viszály tárgya, a *vasgyár* latin megnevezése a beretkei határrészben. A további szöveg negatív kitételeket tartalmaz a bérlővel szemben, akit nihilistának neveznek, továbbá a szemére vetik, hogy semmivel sem törődik, és a massa megmentése érdekében valótlanságokat állít. Eszerint az üzem 1773-ban már nem volt új, ha megmentésre (újéből üzembehelyezésre) szorult.

Az 1780-as *Protocollumban* [8] található egy „nyilvános tiltakozás Rozsnayon” amely szerint „A tiltakozók ezen a helyen és

sorrendben”: először *Beretki Zsigmund* és *Ferenc*, valamint *Vietoris Pál* nyilvánosan nyilatkoznak az elhagyott beretkei massa ügyében (*ad desolatam Beretkiensem massam*). Állításuk szerint az üzem jogilag mindig törvényesen és ésszerűen működött. A bejegyzés néhány mondatában kétszer fordul elő a *massa* megnevezés (másodsor mint *dicce masse*). A *desolata massa* kétféleképpen is értelmezhető: elhagyott vagy lepusztult. De a megyei jegyzőkönyv szerint a pereskedés egy vasat gyártó, tehát *üzemben levő massáról* szól. Vagyis nem volt lepusztult, csak régi, üzemén kívüli, ahol újraindították a gyártást. A dokumentumokból, amelyek a jogin kívül műszaki adatokat is szolgáltatnak [7] és [8], az derül ki, hogy a vasgyár folyóvasat gyártott, és egy régi vasgyár újraindításáról van szó. Figyelemre méltó *Skerlecz báró* jelentése a Helytartótanácsnak, amely egyedül csak a herényi vasműről tudott Gömör megyében, mint létező üzembről [11].

A levéltári dokumentumok szerint 1790-ben az üzemet egy komisszió (bizottság) látogatta meg: *Comisio magistri montani, advocati, magistri murari*, vagyis bányász, jogász és építész szakemberek. Olyan dokumentummásolattal is rendelkezünk, amelyben *báró Beretki István* a következőképpen intézkedik: „...*Beretkey jobbágyainak nevezet szerint Boszko Györgynek, avagy Kohut Istvánnak Szorossan parancsoltatik, hogy a Massa iránt indított Pörben kijövő Birákat Törvényes Biráimnak lenni semirészben nem ösmervén, semminemű javaimba bé ne eresze, sőt képemben minden történhető foglalásaiknak ellent álljon ...1794. B. Beretky Istvan m. p.*” (1. ábra.) Ennek az egyszerű írott utasításnak a kulcsszava a *massa*. Az iratból arra következtethetünk, hogy a tulajdonosnak nem volt szándékában a küldöttséggel megismertetni a tényállást, és az üzembe való belépés megtiltásával meg akarta akadályozni a bírósági végzést. A megnevezett személyek valószínűleg a kohóban dolgoztak, és ha módjuk volt a parancs teljesítésére, a *massa* területén kellett tartózkodniuk. Feltehetően ez már a második deputáció volt.

A fenti adatokból látható, hogy a *massa* körüli viszálykodás több mint 20 évig tartott.

A vizálykodás szakaszai a beretkei vasműért

Bartholomaeides László Gömör megyei monográfiájában (14) két helyen is szól a kohóról. Beretkénél említi a harmincéves pereskedést („*fererias in iis quarent, certe ante hos triginta annos.*” ... „*Oficina quoque feu Ustrina macimae molis, massa dicta.*”) Herénynél azt írja, hogy „*In codem Predio complures annos, officina Ferri Massa dicta, magnis funtibus constructa*”, vagyis nagy, füstölő épületről tudósít, amit massának, vasolvasztó műhelynek mond. A kohó azonban akkor már romos volt, megsemmisülését a pereskedéssel magyarázza. Egy másik munkájában, 1805-ben a vasgyárak között viszont már nem említi *Beretkét*. Ez azt jelenti, hogy tudomása volt róla, de mivel a 19. század elején már nem üzemelt, figyelmen kívül hagyta.

Az első említések a vizályokról a *Protocollumokban* (7, 8) találhatóak, és ezt követően még további dokumentumok is születtek, amelyekből az utolsó 1795-ben kelt. *Bartholomaeides* harmincéves pereskedéséről tud, ami körülbelül behatárolja a megújult „*Ferum Officiny*” működési idejét. A bírósági feljegyzések arról tanúskodnak, hogy kik és miért pereskedtek egymással. A *Protocollumokban* (a megyei gyűlésekről készült jegyzőkönyvekben) egy-egy ügyről csak rövid feljegyzések vannak. Az 1. táblázatban foglaltuk össze az eddig ismert iratokat és adatokat a beretkei kohóval kapcsolatos jogvitáról. Némely akta több iratot is tartalmaz, jelentős terjedelemben.

1. táblázat

A beretkei kohóval kapcsolatos jogvita eddig feltárt dokumentumai

	Dokumentum megnevezése
1.	Protocollum, Gömör megyei jegyzőkönyv, 1773-1776.
2.	Protocollum, Gömör megyei jegyzőkönyv, 1776-1780.
3.	Major János és Pinka György moratóriumot kér herény- pusztai adósságaik törlesztésére.
4.	Az erdők károsítása, vagyoni tiltakozás a Beretkéhez tartozó Herénypusztán.

5.	A deputáció beszámolója a beretkei vasgyárról (ferrifusorii).
6.	Bányaper a beretkei uradalom, valamint Pinka György és társai között.
7.	Pinka György pere a közös hutáért a Beretkei család ellen.
8.	Beretkén községi pecsét híján pecsétgyűrűvel pecsételnek.
9.	Pinka György és társai pere a Beretki családdal.
10.	Az erdők pusztítása Beretkén.
11.	Úrbéri beszámoló a viszonyokról és az erdők pusztításáról Beretkén.
12.	Bartholomaeides, L.: Inclyti Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia...
13.	Berényi Pál (szerk.): Skerlecz Miklós báró művei.

A pereskedés okai és az eddigi következtetések

A török háborúk és a rendi felkelések után úgy *Beretkén*, mint máshol is a közélet több évtizedig nem működött. *Beretkének* 1720-ban 2 lakosa volt, 1773-ban 22. 1754-ben a faluról nevezett *Beretki* család kastélyt épít. A korábban már létező helyi vasgyártás hosszú stagnálás után a 18. század hetvenes éveiben kezd újra fellendülni. *Beretkére Hörniczről (Hronec)* telepések (*Kohút, Boszko* stb.) érkeznek, akik valószínűleg értettek a kohászathoz.

A rozsnyói *Pinka György* igyekszik kihasználni az elhagyott vasgyárat a beretkei földesúri vagyonhoz tartozó *Herénypusztán*, a nehezen megközelíthető helyen levő *Murány patak* áttörésében. A hutát *Beretki bárótól* bérelte, és ehhez több személytől is vett fel kölcsönt. Emellett a vasgyár üzemeltetéséhez még munkásokra is szüksége volt. A bérlők hamarosan eladósodtak. Erről tanúskodik az a dokumentum is (15), amelyben *Pinka György* és *Major János* moratóriumot kérnek az adósságok törlesztésére.

A gyártás kétségtelenül megindult. Erre utal *Skerlecz báró* már említett jelentése, amelyben közli, hogy *Gömör megyében* csak a herényi (beretkei) vasgyár üzemel. Ezt részben egy másik adat is megerősíti (16), amely szerint 1776-ban *Gömörben* és a *Szepességben* csak 5 nyolcvasztó volt üzemben.

Az első nézeteltérések a levéltári adatok szerint 1773-ban kezdődtek (7). Ha fontolóra vesszük, hogy a bérlőnek előbb a kölcsönből üzemképessé kellett tennie a gyárat, s csak ezután indíthatta meg a termelést, és a kölcsönt is bizonyos idő eltelte után kezdte törleszteni, akkor feltételezhető, hogy a huta már 1773 előtt működött. Nem valószínű, hogy a hitelezők és a földesúr rögtön az üzem indulása után kívánták volna behajtani a tartozást. Már a *Pinka György* elleni első per kezdetén a jegyzőkönyvben több, a kohászatra vonatkozó műszaki kifejezéssel találkozunk. Például a szövegben előforduló „*dessolata massa*” kifejezés ebben az esetben nem a *rossz* vagy *romos* állapotú üzemet jelenti, amiért *Pinkát* beperelték, hanem *elhagyatottat*. Ez azt jelenti, hogy a vasgyár keletkezési idejét több tíz évvel visszavezethetjük, abba az időszakba, amikor a település még nem jutott a pusztulás és az elnéptelenedés sorsára. Az 1655-ből származó, bányászszimbólumot ábrázoló községi pecsét is arra utal, hogy *Beretkén* már a 17. században folytattak bányászati és kohászati tevékenységet.

Közvetett adatok

Végezetül ki szeretnénk egészíteni a már korábban közölteket (4) egynéhány újabb közvetett adattal. *Katona László* állítása szerint 1925-ben látott egy konyhai tűzhelyet, amelynek az ajtaján *Beretke* felirat volt. Ez arra utal, hogy a kályhát ott öntötték. A (18)-ban közölt adat szerint „*a 18-19. században a vasgyárhoz öntöde is tartozott*”. Az első nagyolvasztó-üzemek azzal a céllal épültek, hogy vasöntvényeket lehessen készíteni, egyebek között „*Fűtésre szolgáló kályhákat is gyártottak*”. A (19)-ben felsorolt adatok szerint a beretkei vasgyár épületeit *szöggvárnak* is nevezik. A szakirodalomban találunk olyan adatot, hogy „*a vashutának gyakran szöghámor vagy pléhhámor is a tartozéka volt*”. Szöggvártás az olvasztó megszűnés után is folyhatott. A volt üzem területén salak és vasérc után is kutattunk, s mindkettőt meg is találtuk, a salak kisebb darabjait csak hosszas keresés után. Itt figyelembe kell vennünk azt, hogy eltekintve, hogy legalább 200 éve nem volt vasgyártás, ennyi idő alatt a salakot eltakarhatta a vegetáció és a tele-

vény, sokszor elárasztotta a víz is. A magas vastartalmú salak elszállításával is számolhatunk. *Šarudyová* szerint [21] „*a vasgyárak ellátásának rosszabbodásával arányosan növekedett a salakutáni érdeklődés, amely egy különös, salakkal való kereskedést idézett elő*”. Ehhez azt lehet hozzátenni, hogy 1874-ben nyílt meg a *Dobsina – Rozsnyó – Pelsőc* vasútvonal, amelytől a beretkei vasgyár távolsága mindössze 4 km.

Zárszó

2007 augusztusában a beretkei vasgyárról mindössze egyetlen adat állt a rendelkezésünkre. Egy évvel később már a levéltári és más adatok együttesével rendelkezünk. Ebben a közleményben a vasgyár körüli viszályokról adtunk rövid áttekintést. A többi anyag még feldolgozásra vár.

Irodalom

1. CENGEL, P., HORVÁTH, P.: *Železiarska pamiatka v Prielome Muránky*. (Előadás.) Národní technické múzeum v Praze, XLVIII. Seminář z dějin hutní výroby, 15. 11. 2007., Praha.
2. CENGEL, P., HORVÁTH, P.: *Železiarska huta v Prielome Muránky*. = 520. výročie založenia Zväzu hornouhorských bankských miest 1487 – 2007. Rožňava, 30. 11. 2007., 110-114. p.
3. CENGEL, P., HORVÁTH, P.: *Vasgyártó-telep a Murány-patak áttörésében (Bretka – Beretke, Szlovákia)*. = *Bányászattörténeti Közlemények V*. Rudabánya, 2008. 43-60. p.
4. CENGEL, P., HORVÁTH, P.: *Železiareň v Bretke*. Košice, 2008. 40 p. ISBN 978-80-969903-6-8,
5. PLEINER, R., VOZÁR, J., ŠARUDYOVÁ, M.: *Prehľad vývoja železiarstva na Slovensku do r. 1918*. = *História magistratae vitae*. Košice, 1976. VSŽ.
6. KOVÁCS, Gy: *Kronika obce Bretka*. Obecný úrad v Bretke, 22. p.
7. *Protocollum 1773-1776*, 37, (A 40), Kongregačná zápisnica 1773-1776. Štátny archív v Banskej Bystrici.
8. *Protocollum 1780-1783*, 40, (A 43), Kongregačná zápisnica 1780-1783. Štátny archív v Banskej Bystrici.

9. HECKENAST G.: Magyarország vastermelése II. József korában., = *Századok*, 1986. 5-6. sz. 1053. p.
10. HECKENAST G.: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában*. Bp. 1991. Akadémia Kiadó, 225. p.
11. BERÉNYI Pál (szerk.): *Skerlecz Miklós báró művei*. Bp. 1914. 189. old. (Magyar Közgazdasági Könyvtár XV.)
12. Štátny archív v Banskej Bystrici, Špecifikácia výdavkov.
13. Štátny archív v Banskej Bystrici, Commissio, Príkaz baróna Beretkiho dvom poddaným.
14. BARTHOLOMAEIDES, L.: *Incltyi Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis notitia historico – geographico – statistica*. Leutschoviae [Lőcse], 1806 – 1808.
15. Štátny archív v Banskej Bystrici, Ján Major a Juraj Pinka žiadajú moratórium na vyplatenie dlhov na majer Herenyi.
16. BOHUŠ, O.: O záchranu starých hutnických staveb. = *Hutnické listy*, 1980. 9. sz. 679-680. p.
17. KATONA L.-tól származó szóbeli információ.
18. VOZÁR, J.: Nepriama výroba kujného železa a prvé vysoké pece na Slovensku.= *Technológia výroby železa a železiarskych výrobkov na Slovensku do konce 19. storočia*. Herľany, 1998. 3-1. és 3-8. p.
19. GAÁL, L.: A beretkei Murany – völgy. = *Gömörország*, 5. évf. 2004. 3. sz. (Gömör természeti öröksége 16.)
20. ALBERTY, J.: Niektoré údaje k bankskému podnikaniu v okrese Rimavská Sobota so speciálnym zreteľom na predvojnové obdobie Rakúsko-Uhorského kapitalizmu a imperializmu. = *Kapitoly z dejín prírody okresu Rimavská Sobota*. R. S., 1968.
21. ŠARUDYOVÁ, Mária: Vývin železiarskej techniky na Slovensku od 70. rokov 17. storočia do začiatku 20. rokov 20. storočia. = *Technológia výroby železa a železiarskych výrobkov na Slovensku do konce 19. storočia*. Herľany, 1998. 2-1, 3-9. p.

Ábrák

Melly Igei ind Beretkij dobhagynak neszédel kévint Berke
 Györgynek a nagy kékint voltanak korossan parancsolta.
 kék, hogy a Móra isent inditot Berben kőjőre Disárat
 Berényes Disáinnak lanni sari dicsiben nem emérvén,
 semizánú Javainla bène esefee, sél képenben mindon
 történ kété foglatavaknak ellent álljon. Sig. Jaltod
 1774. B. Beretkij István n. p.

1. ábra. Beretki István utasítása.

Specificatio Expenſarum Executionalium

Summa Domini Montium Magistri 2. Morsum cum Decatione	8	16	26
Actuarii totidem diebus eisdem cum Decatione	5		
Judicii famuli	1		
Advocati totidem diebus cum Decatione	8		
Magistri Murarii pro estimatione adhibita	2		
Magistri Merarii binis vicibus pro estimatione adhibita	4	30	
Convocatorum 4 Colonorum de possessione Berette per Morsum	7	8	
Expensa Actorum	6		
			38

Summa Off. 35. ad 38.

2. ábra. A költségek elszámolása a deputáció látogatása alkalmával Beretkén, 1790.